

INTERNACIONALIZAM NA BALKANU U DRUGOM SVETSKOM RATU

Govoriti o pojavama internacionalizma među balkanskim narodima u drugom svetskom ratu znači na jednoj strani iznositi vekovne želje naroda za miran razvitak i egzistenciju, a na drugoj strani ući u lavirint problema i odnosa među balkanskim narodima, koji proizlaze od klasnih interesa vladajućih krugova država na balkanskom poluostrvu i imperijalističkih interesa velikih sila Evrope.

Balkansko poluostrvo javlja se u interesnim sferama velikih sila kao prostor preko koga vode komunikacije za nadiranje ka Bliskom, Srednjem, pa i Dalekom istoku. Pored toga u drugom svetskom ratu Balkan ima i ulogu zaštite desnog boka nacističkim snagama, no istovremeno je i baza desnokrilnih nacističkih grupacija u napadu na Sovjetski Savez.¹

Buržoazije balkanskih država i velikih sila nastojale su različitim putevima i sredstvima da zaštite svoje interese angažujući svoje oružane sile i druge organe državnog aparata² (slučaj: Nemačke, Italije, Mađarske i Bugarske na teritoriji Jugoslavije i Grčke, ili angažovanje oružanih snaga Velike Britanije i SAD u 1944. god. u Grčkoj). Za zaštitu svojih interesa buržoazije su organizovale i kontrarevolucionarne oružane formacije. Istovremeno su za to buržoazije koristile i sva sredstva propagande, angažujući čak i kler raznih religija. Sve je u osnovi bilo usmereno protiv narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji i Albaniji i protiv pokreta otpora u Grčkoj i Bugarskoj, čiji su organizatori bile komunističke partije.³

¹ Deo teritorije Rumunije i obala Crnog mora Rumunije i Bugarske poslužile su za bazu nemačkim jedinicama angažovanim na desnom krilu na istočnom frontu i u pomorskim i kombinovanim operacijama na Crnom moru.

² Nemačka je posle razbijanja Jugoslavije i Grčke, najveći deo svojih jedinica povukla i koncentrisala na istočnom frontu. Jugoslaviju i Grčku je podelila i za njihovu okupaciju angažovala pored nemačkih i italijanske, mađarske i bugarske divizije.

³ Organizatori borbe protiv fašizma u Albaniji i Jugoslaviji su komunističke partije (one ne dele vlast). U Bugarskoj i Grčkoj osnovni nosioci organizacije borbe su komunističke partije, ali stvaranjem Otečestvenog fronta Bugarska radnička partija (komunista) (BRP-k) u isti uključuje i uticajne građanske partije. Slično je i u Grčkoj, gde se u Nacionalni oslobodilački front (EAM) uključuju i neke građanske partije. Tako u Bugarskoj i Grčkoj komunističke partije dele vlast s nekim građanskim partijama.

To pokazuje da se internacionalizam na Balkanu javlja i razvija u klasnim protivurečnostima, u vrtlogu klasne borbe koja je u drugom svetskom ratu borbi naroda na Balkanskom poluostrvu, protiv fašizma, protiv okupatora i domaćih kontrarevolucionarnih sila, davala posebno obeležje. Među širokim narodnim masama uključenim u borbu protiv okupatora i domaćih reakcionarnih snaga javno se nije isticao klasni karakter borbe, međutim je u raznim fazama bio prisutan i na različite načine najavljivan u više dokumenata.^{3a}

Široke narodne mase, koje su iskusile vladavinu raznih buržoaskih grupacija i partija, kada su istovremeno sa borbom protiv okupatora prihvatile i borbu protiv kontrarevolucionarnih elemenata⁴, defakto su stupile u borbu za promenu društveno-političkih odnosa, za stvaranje novog društva koje su komunističke partije zacrtale. Ovom prilikom nužno je da istaknemo jedan fenomen. Naime, iako su borbu naroda na Balkanu u osnovi organizovale komunističke partije organizovane na marksističko-lenjinističkoj političkoj ideologiji, od koje su proizlazili i opšti zajednički interesi, ipak su one imale i neke svoje posebne interese. Te koje su želele tokom drugog svetskog rata da realizuju, zbog čega je još tokom rata, i pored, u osnovi, jednakih ideološko-političkih pogleda, bilo i određenih nesuglasica.⁵

Sve je to imalo određenog uticaja na stepen razvoja internacionalizma kod naroda na Balkanu tokom drugog svetskog rata.

To su faktori koji pokazuju koliko je složen lavirint raznovidnih interesa vladajućih krugova, a istovremeno i organizatora ustanka. U osnovi oni su na neki način kočili razvitak internacionalizma među narodima na Balkanu, a koji je trebalo da zbliži narode, da ih udruži

^{3a} Od mnogih dokumenata dajemo citate samo iz dva dokumenta. U Proglasu CK KPJ od 1. maja 1941. između ostalog stoji: »Sjetite se na dan vašeg proleterskog praznika na one velike i teške borbe kroz koje je prošla radnička klasa u raznim zemljama, a naročito na radničku klasu nekadašnje Rusije, koja je svrgnula omraženi carizam i stvorila veliku nepobjedivu državu — Sovjetski Savez. Neka Vam te džinovske pobjede koje su stvorene na čelu sa najrevolucionarnijom partijom... budu nepobitan dokaz koji će Vas napajati vjerom u Vašu snagu, u konačnu pobjedu proletarijata, u pobjedu ljepše i sređenije budućnosti. (Istorijski arhiv KPJ, tom VII, str. 15).

Ili u Proglasu CK KPJ od 22. juna 1941. povodom napada Hitlerove Nemačke na Sovjetski Savez između ostalog stoji: »Komunisti Jugoslavije! Ne oklevajte ni trenutka, već se hitno spremajte za tu tešku borbu. Smesta prilagodite svoje organizacije i njihov rad za taj poslednji boj...« (Isto, str. 29).

⁴ Kontrarevolucionarne snage javljaju se pod različitim imenima, u Jugoslaviji: četnici, ustaše, bela garda, VMRO-Vančevisti, balisti i dr. U Albaniji: balisti, u Grčkoj: PAO (Svegrčka oslobodilačka organizacija), EKA (Nacionalna i socijalna zaštita), EDES (Grčki demokratski nacionalen savez) i dr.

⁵ Nesuglasice između KPJ i BRP-k izbijale su oko nastojanja BRP-k da partijske organizacije u Makedoniji odvoji iz sastava KPJ i priključi BRP-k, zatim oko nastojanja BRP-k da se meša u probleme ustanka u Makedoniji, oko nepriznavanja makedonske nacije, oko odnosa prema bugarskim okupacionim trupama u Jugoslaviji i dr. Nesuglasice između KPJ i KPG su oko odnosa prema Makedoncima u Grčkoj itd.

u borbi protiv fašizma za pobjedu progresivnih ideja, u borbi za očuvanje i zaštitu interesa samih naroda.

Svesni smo da ovom prilikom nećemo moći obuhvatiti sve faktore koji su direktno ili indirektno pozitivno ili negativno uticali na razvoj internacionalizma. Nismo u mogućnosti u celosti rasvetliti one faktore koji nas posebno interesuju, što su omogućili kod balkanskih naroda da se u borbi protiv fašizma razvije internacionalizam, koji je u širokim masama naroda ostavio duboke tragove.

2

Jedan od krupnih faktora koji se negativno odrazio na razvoj internacionalizma među narodima na Balkanskom poluostrvu je činjenica što su se balkanske države, politikom svojih buržoaskih vlada našle na dva fronta. Tako su Bugarska, Rumunija i Mađarska⁶ pristupanjem Trojnom paktu postale saveznici Nemačke i Italije u agresiji protiv Sovjetskog Saveza i protiv Jugoslavije i Grčke. Na drugoj strani, Jugoslavija, Grčka i Albanija, napadnute od fašističke Italije i nacističke Nemačke, postale su žrtve agresije. Na teritorijama Albanije, Grčke i Jugoslavije pored nemačkih i italijanskih oružanih snaga, kao okupatori javljaju se i oružane snage i razni organi državnog aparata Mađarske i Bugarske.

U uslovima široko razgranate propagande okupatora, koji su širili razdor među narodima, vešto koristeći nerešene probleme starih buržoaskih režima u Jugoslaviji, Grčkoj i Albaniji, problem razvijanja internacionalizma među narodima na Balkanskom poluostrvu bio je veoma delikatan i složen. Organizatori borbe protiv fašizma (komunističke partije) morali su da ulože velike napore u radu među širokim masama naroda, da razjasne porobljivačke ciljeve fašizma, da razobličie propagandu fašističkih osvajača, i istovremeno osvajaju široke mase za borbu protiv fašizma. To je bio prvi uslov za razvijanje bliskih i prijateljskih odnosa među narodima na Balkanu, i baza za razvoj internacionalizma.

Krupan faktor pored onog što su se balkanske države našle na dva suprotna fronta, koji je otežavao razvoj internacionalizma je što se buržoazije Jugoslavije, Grčke i Albanije, iako poražene, nisu odrekle pretenzija da dođu ponovo na vlast. Buržoazije Jugoslavije, Grčke i Albanije uz obilatnu materijalnu i finansijsku i drugu pomoć okupatora, no i uz podršku nekih reakcionarnih krugova zapadnih saveznika antihitlerovske koalicije, za zaštitu svojih klasnih interesa stvaraju kontrarevolucionarne oružane formacije od krajnje reakcionarnih

⁶ Rumunija, Mađarska i Turska delom su i balkanske zemlje. Njihov status u Drugom svetskom ratu imao je određenog odraza na odnose među narodima Balkana. Turska je bila neutralna. Neutralnost Turske je ipak vezivala izvesne bugarske snage, no što je značajnije, njena neutralnost je imala indirektnog uticaja na držanje i odnos turske manjine u balkanskim zemljama.

elemenata.⁷ Te su jedinice bile politički i vojnički aktivne u korist okupatora, s ciljem razvijanja građanskog rata u svojim zemljama, sejanja razdora među klasama i narodima, što je imalo svog odraza na razvoj internacionalizma. Ovim je borba oslobodilačkih pokreta balkanskih naroda (NOR i revolucija Jugoslavije i Albanije, oslobodilački pokret otpora protiv fašizma Grčke i pokret otpora protiv fašizma Bugarske) istovremeno bila usmerena protiv domaćih reakcionarnih snaga i protiv nemačkih i italijanskih oružanih snaga, zatim protiv bugarskih i mađarskih oružanih formacija, što je vanredno otežavalo i usložnjavalo i onako složenu situaciju na Balkanu, jer su sve te snage istovremeno bile angažovane i protiv politike zblizavanja i prijateljstva naroda na Balkanu.

3

U razvoju internacionalizma krupan faktor je činjenica što sve balkanske države u svom sastavu imaju manje ili više nacionalnih manjina iz sastava susednih naroda.⁸ Ovaj su faktor buržoaske vlade koristile za širenje razdora među narodima, za razvijanje nacionalizma i šovinizma, što je imalo negativnog uticaja na razvoj internacionalizma. Nasuprot tome, komunističke partije su taj faktor, postojanja narodnosti u svim državnim zajednicama koristile za zblizavanje naroda, ističući da narodnosti u pojedinim državama treba da budu most za međusobno zblizenje. Pored postojanja manjeg ili većeg broja narodnosti u sastavu pojedinih država na Balkanskom poluostrvu, Jugoslavija je istovremeno i mnogonacionalna državna zajednica, što je pred KPJ kao organizatora ustanka nametalo potrebu zauzimanja jasnog stava o potpunoj ravnopravnosti svih naroda i narodnosti i otvaranja procesa rešavanja svih vitalnih problema još tokom NOR-a i revolucije. Od rešenja međusobnih odnosa naroda i narodnosti u pojedinim državnim zajednicama umnogome je zavisio stepen razvoja internacionalizma. Međutim u različitim balkanskim državama na taj su problem različito gledale i komunističke partije, i ako one u svojoj aktivnosti ističu marksističko-lenjinističku teoriju rešavanja nacionalnog pitanja.

Kraljevina Bugarska, stupajući u rat na stranu sila Osovine, okupirala je veliki deo Vardarske i Egejske Makedonije, deo jugoistočne Srbije i deo Kosova. Ona je te teritorije jednostranim aktom, ne če-

⁷ Kontrarevolucionarne oružane formacije iznete u zabelešci 4 organizovane su iz redova buržoazije uz podršku okupatora no i nekih reakcionarnih krugova iz redova antihitlerovske koalicije. Sama borba protivu domaćih reakcionarnih snaga ukazuje na klasno obeležje borbe protivu fašizma.

⁸ Kada narodnosti u pojedinim državama imaju status potpune ravnopravnosti, one mogu biti most za zblizavanje naroda i postaju faktor internacionalizma. U protivnom mogu biti korišćene kao povod za razdor i sukobe.

kajući konačan ishod rata, anektirala, a Srbe i Makedonce isto tako jednostranim aktom preimenovala u BUGARE. Tim aktom je bugarska buržoazija objavila da je realizirala vekovni san i stvorila takozvanu »Sanstefansku Bugarsku«. Komunistička partija Bugarske (BRP-k) stvarajući Otečestveni front (O.F.) otpočela je da organizira pokret otpora protiv fašizma. Ona kao organizator pokreta nije osudila ovaj jednostrani akt sopstvene buržoazije o anektiranju tuđih teritorija, niti je osudila denacionalizatorsku politiku buržoazije.⁹ No i pored ovakvog odnosa prema tom pitanju BRP-k Makedonce u Pirinskom delu Makedonije poziva da se uključe u pokret otpora protiv fašizma, ali tim pozivima ne otvara perspektive njihovog budućeg statusa.

U Pirinskom delu Makedonije, prema nekim podacima samoinicijativno otpočinju oružane borbe već 1941. godine, ali toj se borbi, kao i partizanskim odredima u posleratnoj bugarskoj istoriografiji daje bugarski karakter.¹⁰

U Grčkoj status narodnosti u osnovi ostaje nerešen. Makedonci se pozivaju u borbu protiv nemačkih, italijanskih i bugarskih okupatora. Međutim tim pozivom ne otvaraju se perspektive o statusu Makedonaca posle pobede nad okupatorima. Tokom rata pod uticajem sve većeg priliva Makedonaca u jedinice ELAS-a i pod uticajem sve većih kontakata KPG sa KPJ i KPM, oslobodilački pokret Grčke načinio je krupan potez ka rešavanju statusa makedonske manjine u Grčkoj, i u 1943/1944 godini omogućio je stvaranje makedonskih jedinica, zatim otpočelo je stvaranje organizacije narodnooslobodilačkog fronta za Makedonce (SNOF) u Egejskoj Makedoniji, stvoreno je bilo i posebno partijsko povereništvo za Voden. Sve su to bili potezi za stvaranje pozitivnih uslova za razvoj internacionalizma na širem planu i višem stepenu.¹¹

U Albaniji, KPA programom i delom razvija bratstvo i jedinstvo unutar Albanije i sa susednim narodima, otvarajući perspektive potpune ravnopravnosti svih narodnosti sa albanskim narodom.

U Jugoslaviji kao mnogonacionalnoj državnoj zajednici, sa isto tako velikim brojem narodnosti, buržoaska vlast formalno je priznavala

⁹ Ovom prilikom nećemo ulaziti u razjašnjenje ovog značajnog problema, već ćemo navesti samo nekoliko dokumenata koji ukazuju na ovaj problem, a to su: Istorijski arhiv KPJ, tom VII, Beograd 1951, 15/42—44, 16/44, 17/45, 18/45—48, 19/48—49, 20/50, 21/50—51, 22/51, 34/82—86, 35/86—88, 36/89—93. Zatim Vasil Kolarov: »Protiv Hitlerizma i negovite slugi« Sofija 1947, str. 9, 49, 311.

¹⁰ Prema nekim podacima iz perioda rata, BRP-k je osudila partijsko rukovodstvo u Pirinskoj Makedoniji što je otpočelo s oružanom borbom. Ovakav odnos se potvrđuje i rasformiranjem brigade »Jane Sandanski« formirane u Pirinskoj Makedoniji. Danas se taj početak ustanka veliča, ali kao borba bugarskog naroda, a ne makedonskog.

¹¹ Izvori za osloboditelna vojna i revolucija vo Makedonija (u daljem: Izvori), tom I, kn. 3,68/331. Zbornik dokumenata i podataka o NOR Jugoslavije (u daljem: Zbornik), tom VII, kn. 3,77/225. Opširnije Hristo Andonovski »Makedoncite pod Grcija vo borba protiv fašizmot« Skopje, 1968.

samo tri nacije, dok je u suštini razvijala unitarističku vladavinu. Komunistička partija Jugoslavije između dva svetska rata borila se za priznavanje svih naroda i narodnosti, za njihovu potpunu ravnopravnost. Ovakav stav KPJ omogućio joj je da kao avangarda radničke klase postane i predvodnik borbe potlačenih naroda za nacionalno oslobođenje, pored socijalnog oslobođenja. Po razbijanju kraljevine Jugoslavije u aprilskom ratu 1941. godine i otpočinjanjem priprema za ustanak naroda i narodnosti Jugoslavije, KPJ dosledna svojoj politici od perioda pre rata, kao organizator ustanka, produžava da se bori za:

- nacionalno priznavanje potlačenih naroda (konkretno Makedonaca i Crnogoraca),
- potpunu ravnopravnost svih naroda i narodnosti,
- za stvaranje nove državne zajednice ravnopravnih naroda.¹²

Ovakav odnos KPJ prema istaknutim problemima je rezultat marksističko-lenjinističkog pogleda na rešenje nacionalnog pitanja i saznanja da narodi Jugoslavije bez obzira na uslove pod kojima je njihova država stvorena, žele da žive u međusobno potpuno ravnopravnim odnosima, i da su i u prošlosti razvijali misao za stvaranje šire zajednice južnih Slovena, pa i balkanskih naroda.¹³ Istovremeno su i svi narodi Jugoslavije bili svjesni, kao što su i danas, da bi u uslovima savremene svetske političke konstelacije razjedinjeni, u formi malih samostalnih država, postali nečije žrtve. Kao što je poznato na razjedinjavanju naroda Jugoslavije radili su fašisti i nacisti, a rezultat je bio rasparčavanje Jugoslavije i stvaranje državnih tvorevina marioneta fašizma.¹⁴ KPJ, kao organizator ustanka nije priznala stanje u Jugoslaviji nametnuto okupacijom, ona je svoju političku aktivnost usmerila ka očuvanju jedinstva Jugoslavije na bazi potpune ravnopravnosti svih naroda i narodnosti, kao izraz njihove težnje i saznanja da samo ujedinjeni mogu izvojevati i očuvati nezavisnost, sačuvati svoje etničke i nacionalne osobenosti, stvoriti uslove za opstanak i dalji razvoj. Svojom strategijskom koncepcijom razvijanja bratstva i jedinstva, uspela je na principu proleterskog internacionalizma da ujedini sve narode i narodnosti Jugoslavije, otvarajući perspektive razvoja svakog naroda i narodnosti. Inspirator takve strategije bio je njezin sekretar i vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz — Tito,

¹² Prvi koraci ka stvaranju novog oblika državne zajednice jesu formiranje glavnih štabova za sve današnje socijalističke republike i socijalističke pokrajine Kosova i Vojvodine, no i za neke druge rejone. Najvažniji akt u vezi s tim su odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a 29. novembra 1943. godine u Jajcu.

¹³ Pojavu misli za ujedinjenje Južnih Slavena (Štrosmajer i dr.) srećemo u 19. veku. U istom veku srećemo i misao o balkanskoj federaciji (Enciklopedija Jugoslavije, sveska 1, strana 295—296).

¹⁴ Nemci su posle razbijanja jugoslovenske vojske razbili Jugoslaviju kao državu i podelili je između Mađarske, Bugarske i Italije, deo anektirali Trećem Rajhu i stvorili marionetsku NDH i Nedićevu Srbiju, a u 1944 godini pokušali su da nešto slično stvore i od Makedonije posredstvom Vanče Mihailova, kada je bilo kasno za takvu akciju.

a proizašla je iz potrebe pridobijanja što većeg broja saveznika. Tako je KPJ kao avangarda radničke klase uspela da okupi u borbi protivu fašizma široke narodne mase okupivši ih u poznate društveno-političke organizacije:

- narodno-oslobodilački front (NOF)
- antifašistički front žena (AFŽ) i
- ujedinjeni antifašistički savez omladine (USAOJ).

Sve te organizacije tokom NOR-a i revolucije dejstvuju kao organi borbe, uključujući u ustanak najšire narodne mase.

Iako je Jugoslavija bila okupirana u njoj je tokom revolucije izgrađena nova vlast na svim nivoima i stvorena je armija koja je na specifičnom frontu u ratu vodila permanentne borbe i angažovala 30—35 nemačkih, italijanskih, mađarskih i bugarskih divizija, a ponekad i više, tako da ju je KPJ i u međunarodnim odnosima predstavila kao organizovanu državu i uključila je u rad ravnopravnih saveznika antifašističke koalicije.

Svakako je nužno da istaknemo da je KPJ kao organizator ustanka kroz NOR i revoluciju izgradila novu Jugoslaviju.

Obezbeđenjem jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije i snažnim razvojem NOR-a i revolucije, KPJ je postavila temelje za razvoj internacionalizma sa drugim narodima na Balkanskom poluostrvu. To je omogućavalo da narodi i narodnosti Jugoslavije često budu inicijatori, a u mnogo slučajeva i osnovni nosioci internacionalizma.

4

Tokom drugog svetskog rata su i pored mnogih faktora koji su otežavali razvoj internacionalizma među narodima na Balkanu, ipak bili stvoreni realni uslovi da se taj internacionalizam na Balkanu razvije i da se izgrade nužne pretpostavke za veće zbliženje naroda na Balkanu, pretpostavke za buduće otklanjanje antagonističkih pojava, koje su za račun tuđih i klasnih interesa buržoazije, bacali narode u međusobne ratove.¹⁵

Realni uslovi za razvoj internacionalizma ispoljavali su se u sledećem:

- a. — Osnovni organizatori borbe protivu fašizma kod svih balkanskih naroda bile su komunističke partije,
- b. — Svi narodi Balkana borbu su vodili protiv jedinstvenog zajedničkog neprijatelja,
- c. — Sa razvojem borbe protivu fašizma svi su narodi imali potrebu za pridobijanje saveznika, odnosno za međusobnu saradnju na političkom i vojnom planu u određenim etapama razvoja te borbe.

¹⁵ Buržoazija je svojom politikom bacila balkanske narode protivu njihove volje u međusobne ratove: u prvom i drugom balkanskom ratu (1912, 1913), i u prvom i drugom svetskom ratu (1914—1918, 1941—1945), sve u interesu agresivne politike velikih sila.

Događaji u svim državama na Balkanu u periodu između prvog i drugog svetskog rata su pokazali da su se narodi sve više okretali ka novom političkom faktoru, koji je posle prvog svetskog rata izašao na političku scenu — ka radničkoj klasi, njenoj avangardi — komunističkim partijama. Ova politička orijentacija naroda je odraz oktobarske revolucije, ubeđenja da samo socijalistička revolucija može obezbediti narodima trajan mir i slobodan razvitak.¹⁶ Zbog toga su komunističke partije u svim državama na Balkanu stekle veliko poverenje širokih narodnih masa. Pojava fašizma i nacizma, njihovo ugrožavanje mira u svetu¹⁷ sve više je učvršćivalo to poverenja masa u politiku komunističkih partija. Ovo je i objašnjenje što su narodi i narodnosti prihvatili poziv komunističkih partija za borbu protivu fašizma, uvereni da će se pobedom nad fašizmom otvoriti mogućnosti za rešenje i statusa nacionalnih manjina — statusa narodnosti u pojedinim državama.¹⁸ Drugim rečima marksističko-lenjinstička ideološko-politička osnova komunističkih partija, kao organizatora borbe protivu fašizma bila je najrealnija pretpostavka za razvoj internacionalizma, a kadrovi su bili izgrađivani u tom duhu.

Neprijatelj protiv koga su krenuli narodi Balkana bio je zajednički — identifikovan u fašizmu i nacizmu. Istina, od statusa u kome su se pojedine države našle u drugom svetskom ratu zavisilo je u kom se obliku javlja zajednički neprijatelj — fašizam i nacizam. Tako u Albaniji, Grčkoj i Jugoslaviji neprijatelja sačinjavaju okupatorske snage nemačkog Trećeg Rajha, fašističke Italije i njihovih saveznika Mađarske i Bugarske i domaće kontra-revolucionarne snage.

Bugarskom¹⁹ pokretu otpora koji je organizirala BRP-k, neprijatelj je bugarski državni aparat sa vojskom i policijom podržan od Hitlerove Nemačke. To određuje i pretežno klasni karakter²⁰ otpora Bugarskog naroda.

¹⁶ Uticaj oktobarske revolucije osetio se već na solunskom frontu, zatim dao je svoje prve rezultate u izborima u Bugarskoj, Grčkoj i Jugoslaviji održanima odmah po svršetku Prvog svetskog rata, kada su komunističke partije zabeležile vidne rezultate, zatim u štrajkovima, demonstracijama i dr.

¹⁷ Fašizam je agresivnom politikom izazvao više oružanih sukoba: rat u Etiopiji, intervenciju u Španiji, aneksiju Austrije, okupaciju Čehoslovačke i dr. a drugi svetski rat je bio kulminacija agresivne politike.

¹⁸ KPG i BRP-k kao organizatori borbe protivu fašizma nisu, pozivajući narode i narodnosti svojih zemalja u borbu protivu fašizma otvarali nikakve perspektive narodnostima u svom sastavu o njihovom statusu posle pobeđe nad fašizmom.

¹⁹ Hitler koristi teritoriju Bugarske kao bazu napada na Jugoslaviju i Grčku, eksploatiše njenu privredu i angažuje bugarsku armiju u okupaciji Jugoslavije i Grčke, zatim za zaštitu prema Turskoj, no jednovremeno i za zaštitu baza na Crnom moru koje koristi u ratu protivu SSSR-a i dr.

²⁰ U Bugarskoj je i pored učešća zemedelske partije i Zvenara u Otečestvenom frontu, u pokretu otpora preovladavalo gledište da se borba vodi na klasnoj osnovi, za rušenje starog i stvaranje novog društveno političkog sistema.

I pored razlike u licu u kome se javlja neprijatelj, on je zajednički, zajednička mu je ideologija, to je u osnovi fašizam i nacizam, pa sama ta činjenica je bila imperativ da se u toj borbi traže saveznici, što znači da se i na delu iznalaze forme saradnje, kao jedan vid internacionalizma, saradnje koja je izraz volje naroda, a ne obaveza iz nekih međudržavnih ugovora.

Da bi se mogao ostvariti internacionalizam, nužno je bilo da se kod svih naroda Balkana razvije borba protivu zajedničkog neprijatelja, da se izgradi strategija te borbe. Svedoci smo da su svi narodi Balkana razvili borbu protivu fašizma, no razumljivo je da ta borba nije mogla da ima podjednak karakter, niti podjednak intenzitet. Tako kod naroda i narodnosti Jugoslavije i Albanije borba protivu okupatora i domaćih reakcionarnih snaga je izrasla u NOR i revoluciju. U Grčkoj ta je borba u početku uzela velikog zamaha i imala je sve uslove da izraste u NOR, a obzirom na raspoloženje masa da izraste i u revoluciju. Izvesni uticaji, pretežno sa strane dali su drugi tok borbi grčkog naroda protivu fašizma. No i pored toga saradnja s NOR-om i revolucijom u Jugoslaviji se razvijala uspešno.

U Bugarskoj je zbog specifičnih objektivnih i subjektivnih uslova, borba protivu fašizma imala karakter pokreta otpora, gde se krajem 1943. godine uzima kurs ka stvaranju partizanskih jedinica, koje su u osnovi vodile diverzantsko-partizanske borbe, a posle kapitulacije Kraljevine Bugarske (pod pritiskom sovjetskih, jugoslovenskih i domaćih snaga)²¹ stvorila se armija nove O. F. Bugarske. Nezavisno od karaktera borbe protivu fašizma u Bugarskoj i nekih drugih momenta ipak su bili stvoreni uslovi za širu suradnju.

5

Pojavu internacionalizma na Balkanu možemo slediti u više oblika, kao:

- a. — U odnosima sa saveznicima antihitlerovske koalicije, posebno sa Sovjetskim Savezom.
- b. — U odnosu prema okupatorskom aparatu i oružanim silama okupatora.
- c. — U odnosu prema nacionalnim manjinama (narodnostima) u sastavu državne zajednice.

²¹ Bugarska carska vlast je 9. IX. 1944. godine kapitulirala pod udarom Crvene armije, pritiskom unutrašnjih snaga i pomoći ukazane od strane NOR-a Jugoslavije. Pomoć NOR-a Jugoslavije se ogleda: a) u borbi protivu bugarskog okupatorskog aparata i okupatorske vojske, b) u pomoći (moralnoj, političkoj i materijalnoj) bugarskom pokretu otpora, c) u razoružanju bugarskih okupatorskih divizija u Jugoslaviji, čime je sprečeno da te divizije naoružane i organizovane intervišu u događajima 9. septembra 1944, što su nameravali da urade bugarski komandati okupacionih jedinica, ako bi se kompaktne vratile u Bugarsku.

d. — U neposrednoj saradnji na političkom i vojnom planu, što je zapravo najviša forma internacionalizma.

U najkraćim crtama osvrnućemo se na ove forme internacionalizma i to samo na najbitnije momente.

U Jugoslaviji u periodu priprema naroda i narodnosti za ustanak, odmah posle napada Hitlerovih armija na Sovjetski Savez, pozvani su narodi, radnička klasa i posebno komunisti da stupe u borbu za odbranu prve zemlje socijalizma.²² To je bio signal za proletersku solidarnost, zasnovan na internacionalističkim idejnim koncepcijama. Ovaj poziv u Jugoslaviji postaje realnost i borba naroda i narodnosti Jugoslavije otpočinje i razvija se samostalno i dostiže takav intenzitet, da borba u Jugoslaviji prerasta u specifičan front na kome okupatori počev od 1941. godine do svršetka rata drže više okupatorskih divizija, više nego što je Staljin u pregovorima za otvaranje Drugog fronta tražio da se angažuju, odnosno time odvoje sa Istočnog fronta.²³ I realno gledano to je efikasna pomoć narodima Sovjetskog Saveza ukazana u najkritičnijim momentima rata na Istočnom frontu. Efikasnost ove pomoći moći će da se oceni kada se budu napravile opsežne analize razvoja operacija na Istočnom frontu, posebno u 1941. i 1942. godini.²⁴

Neosporno je borba balkanskih naroda protivu fašizma angažovala prilične snage fašističkih agresora,²⁵ što je svakako imalo određenog odraza na frontovima saveznika antihitlerovske koalicije u Evropi i Africi, no i obratno borba saveznika antihitlerovske koalicije imala je svog odraza na borbu balkanskih naroda protivu fašizma. Međutim taj obratni odraz je važio i za narode Evrope, ali ipak najviši stepen borbe unutar tzv. Hitlerove evropske tvrđave je dostigao na Balkanu u Jugoslaviji, Albaniji i Grčkoj. Zbog toga ustanak ovih naroda ima ne samo karakter borbe za sopstveno oslobođenje od fašističke agresije, nego u izvesnom smislu ima i karakter internacionalizma.

. — .

²² Istorijski arhiv KPJ, tom VII, dok. 2/14—15, 7/28—29, gde se između ostalog kaže (obraćajući se narodima): »... Borba Sovetskog Saveza je i vaša borba...« i dalje »... Izvršite svoju dužnost avangarde radničke klase Jugoslavije«.

²³ U 1942. god. u razgovorima o otvaranju drugog fronta, insistiralo se da se time sa Istočnog fronta odvoji oko 30 divizija. Na frontu u Jugoslaviji od 1941. do kraja rata permanentno je bilo angažovano više od 30 divizija, u pojedinim operacijama i više. Za vreme rata na frontu u Jugoslaviji naizmenično je angažovano 185 okupatorskih divizija.

²⁴ Analiza razvoja ratnih operacija moći će da se izvrši kada se bude raspolagalo potpunom dokumentacijom obeju zaraćenih strana, koja je zbog toga što nije nastupila tzv. »istorijska distanca«, još zatvorena.

²⁵ Okupatorskih snaga u pojedinim periodima u Jugoslaviji je bilo: u napadu na Jugoslaviju 1941. godine 56 nemačkih i italijanskih divizija, zatim u 1941. je bilo 30 divizija, u 1943 — 39 divizija, u 1944 — 36 divizija. Pored divizija bilo je više samostalnih brigada, pukova, bataljona. Broju okupatorskih jedinica treba dodati kontrarevolucionarne oružane formacije.

Internacionalizam koji su narodi Albanije, Grčke i Jugoslavije u borbi protivu fašizma, pod rukovodstvom komunističkih partija razvijali, ogleda se i u odnosu prema okupatorskom aparatu i okupatorskim oružanim snagama. Nasuprot razdoru koji su okupatori širili, nasuprot strahotama i smrti koju su sejali, komunističke partije Albanije, Grčke i Jugoslavije insistirale su da se političkim radom među okupatorima (u aparatu i oružanim snagama) izdvajaju progresivni i zavedeni ljudi i postepeno da se uključe u opštu borbu protivu fašizma, kao zajedničkog neprijatelja celog naprednog čovečanstva.²⁶ Moramo konstatovati da rezultati nisu adekvatni naporima i žrtvama, no iako rezultati nisu veliki, oni kao akt internacionalizma, koji je imao političkog značaja, zaslužuju da se obeleže.

Poznato je da su KPG i KPA razvijajući aktivnost među nemačkim i talijanskim okupatorima, a posebno među radnim jedinicama, zatim u organizaciji »TOT« uspeli dobiti izvesne ljude za obaveštajnu službu,²⁷ a neki su se i priključili partizanskim i vojnim jedinicama grčkog i albanskog naroda. Prilikom kapitulacije Italije, stvorene su i neke posebne italijanske formacije, koje su dejsstvovalе u sastavu ELAS-a i NOR-a Albanije.

U Jugoslaviji, KPJ je preduzimala posebne mere za rad među okupatorima, no i ovde rezultati nisu adekvatni naporima, no njihov politički značaj je velik i posebno interesantan. To se posebno odnosi na uspehe, iako male, postignute među bugarskim oružanim formacijama, pa ćemo navesti nekoliko primera. Pokraj pojedinačnih slučajeva, u 1943. godini, u podnožju Kožuf planine, od bugarskih vojnika sa granične posade Konjsko (kod Gevgelije) i zarobljenih vojnika, formiran je bataljon »Hristo Botev«, prva vojna formacija bugarskog pokreta otpora. Zatim u proleće 1944. godine od bugarskih vojnika dislociranih u Lebanama, formirana je brigada »Georgi Dimitrov«. Preko leta 1944. g. na Kozjaku planini formiran je partizanski odred »Rakovski«, a u periodu kapitulacije Kraljevine Bugarske formirano je više partizanskih jedinica od vojnika iz sastava Prvog okupacionog korpusa u Srbiji.

Od italijanskih vojnika iz sastava okupacionih oružanih formacija, u svim krajevima gde su bile stacionirane, prilikom kapitulacije fašističke Italije formirane su razne jedinice, među kojima i dve veće formacije: divizija »Garibaldi« i divizija »Italija«. Zatim u Sloveniji je formiran austrijski bataljon, u Hrvatskoj nemački partizanski odred »Ernest Telman« i dr.

²⁶ Istorijski arhiv KPJ, tom VII, dok. 94/284—285. Zbornik: tom VI, kn. 1, 1/5—14, tom VII kn. 2, 44/147—151, Kn. 1 19/67, 37/131, 44/147,151 »Dedo Ivan« list komanovske partijske organizacije, br. 3 od 15 IX od 1941. Trifun Balkanski: »Naši partizanski putevi«, Sofija 1962. str. 32. Direktivno pismo CK BRP-k od 1942 g. u institutu za nacionalnu istoriju i dr.

²⁷ U grčkoj EAM i ELAS stvorili su mrežu među okupatorskim aparatom i u vojnim štabovima, koja je korišćena za obaveštajnu službu. Zatim rad među sovjetskim građanima u organizaciji »TOT«. Od ovih koji polaze na teritoriju Jugoslavije formirana je »Ruska četa«, a kasnije i bataljoni.

Formiranje jedinica iz sastava okupatorskih oružanih formacija, bez obzira koliki je njihov broj, krupan je internacionalistički poduhvat, jer je trebalo i borbe u partizanskim i vojnim jedinicama i narod u celini politički izdići na tako visok stepen, da mogu odvajati i prihvatati progresivne ljude od ozloglašanih okupatorskih oružanih formacija. To je bio akt koji je otvorio proces širenja novih odnosa među narodima, za njihovo zbliženje, za njihovo međusobno poštovanje, kao jedan od uslova za trajan mir.

. — .

U odnosu prema nacionalnim manjinama (narodnostima) ogleda se kultura pojedinih naroda, no jednovremeno i stepen političke zrelosti rukovodstva borbe protivu fašizma, jer su pre toga buržoaski režimi na Balkanu negirali neke narodnosti (na pr. slučaj Makedonaca u Bugarskoj, Grčkoj i Jugoslaviji i dr.) ili su im uskraćivali prava iz obaveza prema mirovnim ugovorima (slučaj Albanaca u Jugoslaviji) itd. Ovako oštru konstataciju iznosim jer je poznato da su odnosi među balkanskim državama do drugog svetskog rata bili zaegnuti pored ostalog i oko tog problema. Na žalost, i posle drugog svetskog rata taj je problem ostao nerešen, pa stoga i dalje, pored ostalih uzroka, odnos prema narodnostima (nacionalnih manjina), predstavlja kamen spoticanja. Od ovoga ćemo izneti samo neke momente.

U Bugarskoj nisu stvorene posebne makedonske jedinice od Makedonaca (u Pirinskoj Makedoniji i emigracije) a stvorene jedinice su rasformirane (slučaj brigade »Jane Sandanski«). Međutim posle kapitulacije Kraljevine Bugarske, vlada O. F. Makedonce iz Vardarske Makedonije, nasilno mobilisane od strane okupatorskih vlasti, prikuplja i formira brigadu »Goce Delčev«, koju upućuje u sastav jedinica Glavnog štaba Makedonije.

U Grčkoj, kako smo već istakli u 1943/44. godini otpočelo je formiranje makedonskih jedinica i posebnih makedonskih društveno-političkih organizacija (SNOF i partijsko poverenstvo).²⁸

U Albaniji, pored ostalog ističemo veoma pozitivan odnos uopšte i posebno prema Jugoslovenima u fašističkim zatvorima i koncentracionim logorima. Tako na pr. KPA od zatvorenika u logorima »German« i »Porto Romano« formira po jedan bataljon i upućuje ih u Makedoniju.

U Jugoslaviji je proklamovana ravnopravnost naroda i narodnosti prilikom stvaranja partizanskih i vojnih jedinica i realizovana. Tako, sve brigade nose nazive nacionalne pripadnosti ili pokrajine odakle su borci u brigadi (odredu), tako imamo: srpske, slovenačke, hrvatske, makedonske, crnogorske brigade, zatim bosanske, vojvođanske,

²⁸ Za Grčku i Bugarsku ističemo odnos prema Makedoncima, jer je na tome pitanju trebalo da pokažu svoje marksističko-lenjinističko gledanje po nacionalnom pitanju za ravnopravnost, za demokratiju i dr.

kosovske i dr. brigade. Pored brigada pojedinih naroda, tokom NOR-a formirane su i posebne jedinice narodnosti kao na pr. čehoslovačka »Jan Žižka«, albanska »Četvrta Šiptarska«, mađarski odred »Šandor Petefi« i dr. Tamo gde nije bilo mogućnosti da se stvore veće partizanske ili vojne jedinice, stvarane su manje, na pr. čete, bataljoni i sl.

Formiranje posebnih partizanskih i vojnih jedinica je rezultat shvatanja i na delu realizovane politike potpune ravnopravnosti naroda i narodnosti. Ovde smo spomenuli samo jednu, no jednovremeno i najvišu formu te jednakosti — stvaranje oružanih formacija — kao krupnog faktora revolucije i obezbeđenja društveno-političkog sistema koji se izgrađuje tokom revolucije. Uporedo s tim u svim partijskim i društveno-političkim telima, u vojnim štabovima, svuda su prisutni i ljudi pojedinih narodnosti, kao na pr. u Vojvodini — Mađari, na Kosovu, u Crnoj Gori, u južnoj Srbiji i u Makedoniji — Albanci, itd.

Ovom prilikom, posebno želimo da ukažemo da je u Makedoniji turska narodnost, možemo reći kao celina, sa simpatijom gledala na NOR i revoluciju i da se postepeno uključila aktivno u NOR i revoluciju. Rezultat takvog odnosa je da u rejonima gde žive Turci srećemo Turke u svim telima, a u istočnom delu Makedonije formirane su bile i posebne turske čete.

Treba napomenuti da su na planu internacionalizma formirane i druge partizanske i vojne jedinice drugih naroda. Tako, od zarobljenih vojnika Crvene armije i interniranih građana Sovjetskog Saveza, koje su Nemci bili uključili u formacije organizacije »TOT« — partijskim radom uspelo se u Grčkoj i u Jugoslaviji neke od njih prihvatiti i uključiti u partizanske jedinice. Tako na pr. u Grčkoj je na Kajmakčalanu bila formirana »Ruska četa« koja se predala makedonskim partizanskim jedinicama, a kasnije su u Makedoniji formirana dva ruska bataljona.

Svakako treba istaći da su Slovenci koji su se našli u italijanskim jedinicama na teritoriji Makedonije i pobegli iz istih, bili organizovani u »Slovenačku četvu« u sastavu Prve makedonsko-kosovske brigade, dok su Slovenci, internirani od strane nemačkih vlasti u Makedoniju, ili tu nastanjeni od ranije, bili uključeni u različite jedinice, štabove i druge organe borbe.

Spomenuli smo samo neke primere razvoja internacionalizma unutar Jugoslavije. Međutim, po formama, metodima, a što je najznačajnije i po sadržini on se razvijao kao rezultat realne politike KPJ, i njegova kompletna obrada zahteva posebnu studiju, jer su rezultati tog internacionalizma unutar Jugoslavije veoma pozitivni i značajni za razvoj višenacionalnih zajednica. Njegov je značaj i na međunarodnom planu velik, a naime pokazalo se da samo zemlja s pravilno rešenim odnosima svojih naroda i narodnosti može razvijati internacionalizam i na međunarodnom planu.

U vezi s tim posebno treba podvući odnos CK KPJ i svih organa borbe u Jugoslaviji prema bugarskoj narodnosti u Jugoslaviji i bu-

garskih boraca antifašista, koji su utočište za svoju bezbednost, no i za razvijanje aktivnosti prema teritoriji Bugarske nalazili na slobodnim teritorijama jedinica NOV i POJ. Tako na pr. rukovodstvo KPJ Vranjskog okruga formira »Bosiljgradski partizanski odred«, od pripadnika bugarske narodnosti u Jugoslaviji, a od bugarskih antifašista koji su prelazili na slobodne teritorije Jugoslavije formiran je: »Trnski partizanski odred«. Kasnije CK KPM i glavni štab Makedonije formiraju Prvu i Drugu sofijsku brigadu a Glavni štab Srbije brigadu »Georgi Dimitrov«. Partizanskim odredima koji su iz Bugarske prelazili na slobodne teritorije Jugoslavije ukazivana je potpuna pomoć u: smeštaju i ishrani, zatim, snabdevani su municijom i oružjem i dr. Slobodne teritorije Jugoslavije služile su im kao operativna baza.²⁹

Sve su to veći ili manji primeri internacionalizma, koji se razvijao unutar državnih zajednica na terenu Balkana, s jednim jedinim ciljem što efikasnije borbe protivu fašističkih agresora i njihovih saveznika i protivu fašizma kao ideologije.

Saradnja na političkom i vojnom planu je obimna. Ovom prilikom ćemo se zadovoljiti iznošenjem samo nekih osnovnih podataka saradnje Jugoslavije sa susednim balkanskim zemljama. Međutim, saradnju između albanskog i grčkog naroda, i između grčkog i bugarskog naroda nismo bili u mogućnosti da istražimo, što isto tako podjednako zaslužuje pažnju. Isti je slučaj i sa saradnjom jugoslovenskih naroda sa mađarskim i rumunjskim narodima.

Saradnja između NOR-a albanskog i jugoslovenskih naroda od 1941. godine pa do kraja rata je mnogostruka i na visini, sa uzajamnim poštovanjem slobode i nezavisnosti svakog naroda.³⁰

Na planu saradnje između grčkog i jugoslovenskih naroda i narodnosti postoje uspešni kontakti političkog i vojnog karaktera na nivou graničnih rejona i na najvišem nivou. Zabeleženo je više zajedničkih akcija partizanskih i vojnih jedinica taktičkog i operativnog značaja.³¹

Između pokreta otpora bugarskog naroda i NOR-a naroda i narodnosti Jugoslavije, nezavisno od nesuglasica izazvanih od strane sekretara PK KPJ za Makedoniju (Metodija Šatorova — Šarla), i nekih pokušaja nametanja stavova BRP-k radu partijskih organizacija KPJ u Makedoniji, ipak se saradnja razvija u dve faze i to:

²⁹ Zbornik, tom VII, kn. 5/16. Slavčo Trnski »Prve zajedničke borbe bugarskih i jugoslovenskih partizana« — Narodna armija, br. 187 od 5. III 1947 g. Pismo Glavnog štaba ustaničke armije Bugarske od 1. IX 1944 g. (kod autora).

³⁰ Zbornik tom VII, kn. 1, 83/259—260, 97/342, 67/214, 76/244, 99/354—355, 113/396; kn. 2, 8/20, 11/23, 16/32, 28/56, 34/78, 56/123, 63/167 i dr.

³¹ Zbornik, tom VII, kn. 1, 86/303—306, 83/259—260, 89/306—309, kn. 2, 27/49—51, 29/56—61, kn. 1, 86/302, 105/369—371. Opširnije: Risto Andonovski cit, trud i Mihailo Apostolski: »Februarski pohod« Beograd 1963, i »Proletna ofanziva vo Makedonija i vo pomoravieto«, Skopje 1974/75.

Prva etapa predstavlja saradnju između pokreta otpora u Bugarskoj i NOR-a naroda i narodnosti Jugoslavije. Karakter te saradnje je ukazivanje pomoći pokretu otpora Bugarske, koja se sastoji u prihvatanju boraca iz Bugarske, i kako smo već spomenuli njihovo organizovanje u partizanske i vojne jedinice, ukazivanje materijalne pomoći bugarskim partizanskim odredima i jedinicama kao što su smeštaj, ishrana, sanitetsko zbrinjavanje, snabdevanje municijom i oružjem i sl.

S obzirom na to da je Glavni štab bugarskog pokreta otpora bio izvesno vreme smešten na slobodnoj teritoriji jugoslovenskih jedinica,³² postojale su sve mogućnosti lakšeg razvijanja te saradnje na planu zajedničkih dejstava, i na planu organizacije operativnog dejstva jedinica NOV i POJ u periodu neposredno pri kapitulaciji Kraljevine Bugarske, tj. u rušenju monarhije i fašističke vlasti u Bugarskoj.³³

Druga faza saradnje između pokreta otpora Bugarske i NOR-a Jugoslavije nastupa posle kapitulacije Bugarske i uspostavljanja vlasti O. F. u Bugarskoj. Nova O. F. vlast je uspela od dela carske bugarske armije, po priključenju partizanskih jedinica, ilegalnih boraca i dobrovoljaca (ukupno oko 50.000)³⁴ da stvori novu armiju O. F.³⁵ Na molbu bugarske vlade O. F.³⁶ vrhovni komandant NOV i POJ, Josip Broz Tito, je dozvolio da nova bugarska armija O. F. uzme učešća u operacijama protivu Nemaca na teritoriji Jugoslavije.

Potrebno je da istaknemo da u toj situaciji oktobra 1944. godine, kada su nemačke armije bile u opštem povlačenju, jugoslovenskim narodima nije bila potrebna pomoć bugarske armije O. F. Dozvolom da bugarsku armiju O. F. može da se uključi u operacije protivu Nemaca na teritoriji Jugoslavije, došao je do izraza internacionalizam jugoslovenskog rukovodstva, koje je htelo pomoći bugarskom narodu. Posle četiri katastrofe koje je doživio bugarski narod politikom buržoazije i koburske dinastije,³⁷ davala se mogućnost bugarskom naro-

³² Glavni štab pokreta otpora Bugarske početkom 1944. do sredine maja iste godine bio je smešten kod Glavnog štaba Makedonije na slobodnoj teritoriji Kozjak pl. — Crna trava.

³³ Opširnije: Mihailo Apostolski »Poslednja ratna jesen u Makedoniji« Beograd 1970.

³⁴ General Blagoh Ivanov: »Laži Titovaca o Bugarskoj i BKP«, Radničko-slovesno delo (dnevni list — Sofija) br. 132 do 136 1949 g.

³⁵ Opširnije: Mihailo Apostolski »Završne operacije za oslobođenje Makedonije«, Beograd 1953.

³⁶ Bugarsku delegaciju je predvodio general Dobri Trpešev. Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito delegaciju je primio u Krajovi 5. oktobra 1944. g. Opširnije: Slobodan Nešović »Jugoslovensko bugarskite odnosi vo nedamnešnoto minato« Skopje 1973.

³⁷ Bugarski narod politikom buržoazije doživeo je četiri katastrofe: u drugom balkanskom ratu, 1913; u prvom (1915—1918) i drugom (1941—1945) svetskom ratu; zatim kao rezultat pogrešne ocene događaja od strane BRP-k u poznatim »septembarskim događajima« 1923 g.

du u borbi protivu Nemaca da povрати poverenje u sebe. Zatim da se bugarski narod osposobi i pripremi za napore koji su predstojali u organizovanju nove države, i da bugarski narod popravi svoj položaj na međunarodnom planu, kako bi dobio bolje pozicije pri zaključivanju mira posle pobeđe nad fašizmom.

. — .

Ovom prilikom nisam zalazio u detalje problema internacionalizma koji se razvijao među narodima na Balkanu tokom drugog svetskog rata. Zadržao sam se samo na nekim osnovnim komponentama internacionalizma među narodima Balkana, koje imaju određene korene i u njihovoj prošlosti, što se manifestovalo u drugom svetskom ratu.

Aktivnost na planu internacionalizma među narodima Balkana, koju su narodi prihvatili i u svakoj pogodnoj prilici i realizovali, je od posebnog značaja. Narodi su u tome videli krčenje novih puteva za njihovo zbliženje, za stvaranje prijateljstva i razvijanje takvih odnosa koji bi obezbedili trajan mir na Balkanu.